

Arleta Michalik

KRYZYS TOŻSAMOŚCI W OKRESIE PÓŹNEJ ADOLESCENCJI – POZYTYWNE IMPLIKACJE DLA ODDZIAŁYWAŃ RESOCJALIZACYJNYCH I PROFILAKTYCZNYCH

Wprowadzenie

Społeczeństwa ponowoczesne wytworzą większą grupę ludzi o niewykształconej tożsamości, w porównaniu ze społeczeństwem nowoczesnym¹. Niesie to ze sobą dalsze konsekwencje w postaci nieumiejętności wykształcenia odpowiednich kompetencji niezbędnych do realizacji zadań rozwojowych, co w dalszej kolejności prowadzić może do wykluczenia społecznego, marginalizacji oraz wzrostu przestępczości. W związku z powyższym koniecznym wydaje się podejmowanie działań mających na celu wydobywanie potencjałów jednostki oraz naukę ich wykorzystywania w celu radzenia sobie na poszczególnych etapach rozwojowych.

Kryzys tożsamości jest naturalnym zjawiskiem rozwojowym. Według Eriksona (2004) na okres adolescencji przypada stadium kryzysu tożsamości, choć autor podkreśla, iż w okresie tym kształtowanie tożsamości ani nie zaczyna się, ani nie kończy. Ponadto, tożsamość na każdym etapie życia może ulec zmianom, np. może się rozpaść pod wpływem traumatycznych zdarzeń². Okres adolescencji stanowi jednak ważny moment, w którym wypracowywane są metody przywracania oraz wzmacniania odporności psychicznej. Podstawowymi czynnikami, które utrudniają młodemu człowiekowi określenie siebie i swojego stosunku do świata są przede wszystkim: anonimowość jednostki oraz zmienność świata. Młodzi ludzie doświadczają poczucia niepewności czy wręcz zagrożenia psychologicznego poczucia bezpieczeństwa³. Wymienione determinanty są źród-

¹ W. Ambrozik, A. Kieszkowska, *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Impuls, Warszawa, 2012, s. 18.

² A.I. Brzezińska, K. Piotrowski, *Diagnoza statusów tożsamości w okresie adolescencji, wylaniającej się dorosłości i wczesnej dorosłości za pomocą Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS)*, „Studia Psychologiczne” 2009, nr 47 (3), s. 93-109.

³ D. Musiał, *Kształtowanie się tożsamości w adolescencji*, „Studia z psychologii w KUL” 2007, tom 14, s. 73-92.

dłem napięć, które w konsekwencji znacznie ograniczają możliwość rozwoju osobowego oraz przystosowania się. Młodzi ludzie próbują radzić sobie z kryzysem tożsamości (mniej lub bardziej uświadomianym) w różnorodny sposób.

Znaczący udział w tym zakresie leży u podstaw adekwatnych do potrzeb młodych ludzi oddziaływań profilaktycznych. Współczesne programy resocjalizacyjne odnoszą się jednak głównie do eliminowania objawów i przyczyn, a wciąż w niewielkim stopniu opierają się na działaniach kreatywnych⁴. Oznacza to, iż pedagogika resocjalizacyjna wymaga bardziej kompleksowego włączenia w swoje analizy innych dziedzin dostarczających wiedzy o człowieku i jego rozwoju, m.in. psychologii resocjalizacyjnej⁵, socjologii czy psychologii pozytywnej⁶. Ostatnia z wymienionych dyscyplin stanowi alternatywę dla tradycyjnego podejścia, skupiającego się na deficytach rozwojowych jednostki. Celem aktywności człowieka jest bowiem uzyskiwanie, utrzymywanie a w końcu ochrona zasobów, które pozwalają poradzić sobie w sytuacjach trudnych. Ich utrata prowadzi do stresu oraz zachwiania poczucia własnej skuteczności. Dodatkowo, zasoby osobowościowe pozwalają nieletnim przewidywać zdarzenia, dzięki czemu posiadają poczucie kontroli nad sytuacjami mającymi miejsce w ich życiu. Zwraca się uwagę, iż utrata zasobów nie zawsze musi powodować stres, gdyż poprzez zastąpienie jednych zasobów innymi możliwa jest rekompensacja rzeczywistej straty⁷. Nie należy zapominać, iż człowiek jest istotą zdolną do rozwoju, co rodzi konieczność dostrzegania w nim pozytywnych elementów, które w nim tkwią⁸.

Skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych zależy ponadto od właściwej diagnozy, która powinna ją poprzedzać. W myśl koncepcji pozytywnej resocjalizacji, oprócz diagnozy negatywnej (identyfikacja zaburzeń) konieczne jest uwzględnienie diagnozy pozytywnej (identyfikacja potencjałów, mocnych stron). O diagnozie pozytywnej pisała Wanda Kaczyńska⁹, podkreślając, iż poszukiwanie tzw. sił obronnych, tego co zdrowe, mocne i pozytywne w jednostce stanowi podstawę do poznania człowieka od strony jego aktywów, a w konsekwencji do postępowania konstruktywnego. Oba rodzaje diagnozy składają się na diagnozę pełną, która staje się podstawą do zaplanowania adekwatnych do potrzeb młodzieży oddziaływań profilaktycznych czy resocjalizacyjnych.

W kontekście diagnozy pozytywnej nadmienić należy, iż konieczność budzenia tzw. sił duchowych podkreślała już Helena Radlińska na początku XX wieku, a później jej kontynuatorzy. Autorka wychodzi z założenia, iż drzemia

⁴ Zob. E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna w resocjalizacji. Model teoretyczny i metodologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

⁵ Zob. K. Ostrowska, *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2010.

⁶ Zob. E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna...*, *op. cit.*

⁷ W. Ambrozik, A. Dąbrowska, *Innowacje resocjalizacyjne*, Pedagogium, Warszawa 2014.

⁸ A. Baładynowicz, *Probacja: Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.

⁹ Zob. W. Kaczyńska, *Przedzałożeniowość myślenia i postępowania pedagogicznego*, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji, Warszawa 1992.

one zarówno w człowieku, jak i w jego środowisku. Podzielić je można zatem na siły ludzkie (współcześnie zastąpione terminem *zasoby ludzkie – human resources*) oraz siły społeczne (*siły społeczeństwa obywatelskiego*). Wyżej wymieniony przykład wskazuje, iż uwzględnianie „pozytywności” w drugim człowieku nie jest spostrzeżeniem współczesnych teoretyków i badaczy, jednak w ostatnim czasie podejście to zyskało nowe znaczenie, poprzez włączanie go w coraz to nowe dziedziny życia.

Aktualny dorobek psychologii pozytywnej daje nadzieję na coraz lepsze diagnozowanie, rozumienie i opracowanie teorii zaburzeń osobowości, konfliktów czy uzależnień¹⁰. Poprzednio uznawany model medyczny, obecny również w tradycyjnej profilaktyce, i związane z nim rozważania teoretyczne oraz badania psychologiczne, niemal nie uwzględniały pozytywnych emocji człowieka, jego sił i kompetencji. W związku z tym pomijano również te cechy w prewencji czy organizacji prewencji pozytywnej (*build – what strong approach*)¹¹, która w naukach pedagogicznych jest nazywana profilaktyką pozytywną¹². Znając zasoby charakterologiczne i osobowościowe młodzieży, można zgodnie z przyjętymi sposobami i strategiami wywoływać zmiany w sposobie reagowania na świat, innych ludzi, zmieniać ustosunkowanie wobec norm i wartości oraz przysposabiać do pełnienia konstruktywnych ról społecznych¹³. Jak zauważa Justyna Siemionow¹⁴, odpowiednio dobrane i zaplanowane oddziaływania resocjalizacyjne w przypadku nieletnich mogą przynieść wymierne efekty między innymi dlatego, że są to osobowości jeszcze nie w pełni ukształtowane, a wiedza dotycząca otaczającego świata i zachodzących w nich procesów – elastyczna. Nie ma wątpliwości, iż młodzież odznacza się również wysokim poziomem podatności na wpływy otoczenia. Wymienione dominanty połączone z rzetelną diagnozą mogą się przyczynić do wzrostu efektywności działań resocjalizacyjnych. Teoretycy i badacze z zakresu resocjalizacji podkreślają konieczność przeprowadzania diagnozy pozytywnej¹⁵. Staje się ona podstawą do projektowania oddziaływań resocjalizacyjnych i profilaktycznych związanych z profilaktyką pozytywną, czyli oddziaływaniami ukierunkowanymi na rozwój i wzmacnianie zasobów i mocnych stron dzieci i młodzieży. Mogą one skutecznie równoważyć bądź redukować destrukcyjne działanie czynników ryzyka¹⁶.

¹⁰ B. Gulla B., K. Tucholska, *Psychologia pozytywna: cele naukowo-badawcze i aplikacyjne oraz sposób ich realizacji*, „Studia z psychologii w KUL” 2007, tom 14, s. 133-152.

¹¹ *Ibidem*.

¹² K. Ostaszewski, *Pozytywna Profilaktyka*, „Świat Problemów” 2006, nr 3/158.

¹³ Ł. Kołomański, *Resocjalizacja nieletnich – idea czy utopia? O skuteczności środków wychowawczo-poprawczych*, [w:] F. Kozaczuk (red.), *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009.

¹⁴ J. Siemionow, *Kształtowanie kompetencji społecznych u nieletnich niedostosowanych społecznie jako wybrany wskaźnik efektywności procesu resocjalizacji*, [w:] S. Przybyliński S., *Poszukiwanie człowieka w nieegalitarnym świecie – horyzonty resocjalizacyjne*, Impuls 2011.

¹⁵ Zob. E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna...*, *op. cit.*

¹⁶ K. Ostaszewski, *Pozytywna profilaktyka...*, *op. cit.*

Przegląd programów profilaktycznych opartych na powyższych założeniach przeprowadzony przez Richarda Calatano i jego współpracowników pozwolił na stworzenie listy czynników kluczowych w pozytywnym rozwoju dzieci i młodzieży. Wśród nich wymienia się: rozwój umiejętności społecznych, emocjonalnych i poznawczych, kształtowanie pozytywnej identyfikacji, wiara w swoje możliwości oraz przyszłość, **umacnianie zachowań prospołecznych** i norm społecznych, **kształtowanie odporności psychicznej**, działanie na rzecz rozwoju duchowego oraz wzmocnianie więzi z rodziną i szkołą¹⁷. Poznanie sił charakteru, które wzmocniają odporność psychiczną jednostki, pozwoli na ich obiektywny pomiar oraz regularne dążenie do ich umacniania. Dzięki temu możliwe będzie poszukiwanie psychoedukacyjnych środków terapeutycznych¹⁸.

Wyniki badań nad odpornością psychiczną wskazują na znaczący udział składników pozytywnych w mechanizmach utrzymywania zdrowia¹⁹. Adolescenci stanowią szczególną grupę, u której kształtowanie odporności psychicznej, uświadamianie własnych kompetencji i zasobów jest działaniem realnym, w przeciwieństwie do osób dorosłych, u których zmiana postrzegania siebie i świata jest znacznie trudniejsza (choć nie niemożliwa).

Wyniki badań eksperymentalnych wskazują, że w przypadku osób doświadczających trudności (np. zaburzenia zachowania), pośrednie formy oddziaływania (redukcja zaburzeń zachowania poprzez wzmocnianie potencjału młodzieży i naukę konstruktywnych metod osiągnięcia celów życiowych) mogą przynieść korzystne efekty²⁰. Jak podkreśla Ostaszewski (2006) programy profilaktyczne zorientowane na rozwój umiejętności życiowych (*life skills training*) są potrzebne, a nauka wykorzystywania w życiu codziennym własnych zasobów pomaga radzić sobie w trudnych sytuacjach bez konieczności uciekania się do zachowań dewiacyjnych i sięgania po środki psychoaktywne.

Wartość metod opierających się na wydobywaniu z osoby jej potencjałów dostrzegana jest w pedagogice już od dłuższego czasu. Kreatywne podejście do człowieka podkreślali już twórcy pedagogiki specjalnej, jak: M. Grzegorzewska, J. Korczak, Cz. Czapów, J. Jedlewski, J. Doroszevska, K. Lisiecki czy N. Han-Ilgiewicz²¹.

Na gruncie praktyki prowadzone są zajęcia z zakresu socjoterapii oraz resocjalizacji twórczej. Obie strategie oddziaływań wykorzystują pozytywne aspekty życia jednostki i dążą m.in. do wzmocnienia poczucia własnej wartości,

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ R. Opora, *Resocjalizacja – wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*, Impuls, Kraków 2010.

¹⁹ Ł. Kaczmarek, H. Sęk, M. Ziarko, *Sprężystość psychiczna i zmienne pośredniczące w jej wpływie na zdrowie*, „Przegląd Psychologiczny” 2011, nr 54, s. 29-46.

²⁰ Zob. M.E.P. Seligman, T. Rashid, A.C. Parks, *Positive psychotherapy*, „American Psychologist” 2006, vol. 4, s. 774-788.

²¹ W. Kaczyńska, *Przedzałożeniowość myślenia...*, *op. cit.*, s. 2.

zmiany obrazu samego siebie oraz własnej tożsamości²². Działania w ramach resocjalizacji twórczej prowadzone są poprzez stwarzanie warunków do aktywizowania, rozwijania oraz trenowania kompetencji społecznych. Uważa się, iż w ten sposób można implikować zmiany w relacjach interpersonalnych między wychowankami. Cel ten realizowany jest pośrednio poprzez kontakt ze sztuką, a właściwie poprzez aktywność twórczą. W zajęciach socjoterapeutycznych dąży się natomiast do redukcji napięcia emocjonalnego (jako efektu nagromadzonych urazów psychicznych) poprzez odreagowanie w specjalnie do tego przygotowanych aktywnościach oraz ćwiczeniach, w zależności od umiejętności, którą chcemy wypracować z wychowankiem (np. umiejętność współdziałania w grupie). W przeciwieństwie do resocjalizacji twórczej, cele oddziaływań socjoterapeutycznych osiągane są w sposób bezpośredni²³. W istniejących programach profilaktycznych, w których wykorzystywane są oddziaływania socjoterapeutyczne czy elementy twórczej resocjalizacji, brak jest odniesienia do sił charakteru w rozumieniu Seligmana i Petersona. Dążąc do zmiany tożsamości jednostki warto byłoby w oddziaływaniach resocjalizacyjnych wykorzystać zasoby jednostki, które ona już posiada.

Działania profilaktyczne i resocjalizacyjne niejednokrotnie wspomagane są oddziaływaniami o charakterze psychoterapeutycznym. Uważa się, iż psychoterapia jako jedyna formy pomocy może okazać się nieskuteczna. Dotyczy to szczególnie pracy z dorosłymi oraz młodzieżą powyżej 16 roku życia, którzy przejawiają cechy osobowości antyspołecznej²⁴. W związku z tym, niezwykle ważne jest wielokierunkowe oddziaływanie na wychowanka.

Założenia teorii psychologii pozytywnej znajdują już swoje odniesienie w praktyce, m.in. w ramach nowo rozwijającej się dyscypliny, jaką jest psychoterapia pozytywna. Dyscyplina ta zyskuje popularność zarówno na świecie, jak i w Polsce. Odwołując się do transkulturowej oraz humanistycznej koncepcji człowieka a także teorii konfliktów, stanowi formę pomocy w zaburzeniach zachowania i zaburzeniach emocjonalnych człowieka poprzez wzmacnianie jego zasobów. Celem nadrzędnym psychologów pozytywnych jest niesienie pomocy drugiemu człowiekowi w odnalezieniu sensu życia oraz poczucia spełnienia. Powyższy cel osiągnąć można poprzez wydobywanie z człowieka tego, co najlepsze oraz wzmacnianie kompetencji jednostki²⁵.

Warto, aby pedagodzy pracujący z młodzieżą oparli swoje oddziaływania na metodach resocjalizujących wyrastających z psychologii pozytywnej, np.

²² H. Kupiec, *Socjoterapeutyczne aspekty twórczej resocjalizacji*, „Resocjalizacja Polska” 2011, nr 2, s. 181-184.

²³ *Ibidem*.

²⁴ K. Sawicka, *Terapia w resocjalizacji*, [w:] B. Urban, M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, Tom 2, PWN, Warszawa 2007.

²⁵ K. Tucholska, B. Gulla, *Psychologia pozytywna...*, *op. cit.*

mentoringu²⁶ lub *multiagency approach*²⁷. Jak zauważają Agnieszka Barczykowska i Sonia Dzierżyńska (2015) środkiem skutecznej resocjalizacji i profilaktyki powinna stać się właściwa relacja pomiędzy dwoma osobami. Przez „właściwą relację” rozumie się sprawowanie opieki przez bardziej doświadczoną osobę (mentora) nad mniej doświadczonym partnerem interakcji. Wsparcie mentora, w postaci dzielenia się własnymi doświadczeniami, udzielania wskazówek i rad, a także przyjmowania nienagannej, szczerzej postawy wydaje się być kluczowe dla rozwoju adolescentów. Podkreśla się również zasadność podejścia wieloagencyjnego (*multiagency approach*) praktykowanego m.in. w Anglii i Walii²⁸. Rozwiązania te polegają na tworzeniu zespołów do spraw przestępczości nieletnich, w skład których wchodzi pracownicy socjalni, wychowawcy, kuratorzy i przedstawiciele policji. Współpraca tych organów polega na poszukiwaniu optymalnych środków, stanowiących reakcję na czyny nieletnich²⁹.

Tożsamość młodzieży w wieku późnej adolescencji

Prekursorem myślenia o tożsamości jest Erik Erikson. Do stworzonej przez niego koncepcji wciąż odnoszą się współcześni teoretycy i badacze.

Autor zdefiniował pojęcie, które ściślej określane jest **tożsamością ego**, jako „sposobnie widzenia własności i ciągłości własnej osoby mimo upływu czasu oraz poczucie, że inni ludzie uznają tę jedność osobową i ciągłość jednostki”³⁰. W odniesieniu do przytoczonej definicji Eriksona, w 2006 roku K. Luyckx stworzył definicję **tożsamości dojrzałej**. Według autora ten rodzaj tożsamości jest efektem „eksploracji wszędy i w głąb oraz podejmowania zobowiązań i identyfikowania się z nimi”³¹. Oznacza to, iż jednostka zdaje sobie sprawę z zadań, jakie pojawiają się na poszczególnych etapach jej życia oraz innych zobowiązań związanych z pełnieniem poszczególnych ról w życiu (np. roli pracownika, matki itd.). Młodzi ludzie, w okresie adolescencji, wykorzystują często swój stan pomiędzy dzieciństwem a niezależnością, zrzucając odpowiedzialność za swoje działania w pewnych sytuacjach („przecież jestem tylko dzieckiem”), a w innych pragnących być traktowani jak dorośli („już jestem prawie dorosły, nie będziesz mi rozkazywać”). Osiągnięcie tożsamości dojrzałej

²⁶ A. Barczykowska, S. Dzierżyńska, *Systemy oddziaływań resocjalizacyjnych Anglii i Stanów Zjednoczonych*, UAM, 2015.

²⁷ Zob. J. Kusztal, *Europejskie tendencje w zapobieganiu przestępczości nieletnich*, „Probacja” 2011, nr 4.

²⁸ Por. J. Kusztal, 2011, s. 516; W. Klaus, 2009, s. 359.

²⁹ J. Kusztal, 2011, za: I. Pruin, 2010.

³⁰ Za: M. Rękosiewicz, *W drodze do dorosłości. Tożsamość osób z niepełnosprawnością intelektualną*, TIPI, Wielichowo 2012, s. 19.

³¹ Zob. K. Luyckx, L. Goossens, A. Soenens, *A developmental contextual perspective on identity construction in emerging adulthood: Change dynamics in commitment formation and commitment evaluation*, „Developmental Psychology” March 2006, vol. 42 (2), s. 366-380.

musi być zatem poprzedzone kilkoma etapami koniecznymi do formowania się tożsamości. W związku z powyższym, niezbędne jest sprawdzanie się w różnych rolach po to, aby móc odrzucić te, które nie pasują do obrazu samego siebie. Potocznie, pytanie o tożsamość człowieka jest jednoznaczne z pytaniami: Kim jestem? Jaki jestem? Odpowiedź na wyżej postawione pytania przez człowieka w okresie późnej adolescencji nie jest oczywista i nierzadko zmusza do eksperymentowania w różnych dziedzinach życia w celu poszukiwania siebie. Jeżeli obszary te związane są z rozwijaniem własnych zainteresowań, zdolności bądź innych akceptowanych przez społeczeństwo działań, nie ma większych obaw. Niektóre osoby w okresie adolescencji podejmują sporo wysiłku, by móc nadal dobrze funkcjonować. Część młodych ludzi eksperymentuje jednak w sposób zagrażający sobie oraz społeczeństwu, poszukując tym samym łatwego sposobu radzenia sobie z lękiem i nową sytuacją, takiego jak używki czy „złe towarzystwo”.

James Marcia (1966) wyodrębnił dwa etapy formowania się tożsamości. Pierwszy z nich, nazywany jest **eksploracją**, czyli działaniami poszukiwawczymi. Na tym etapie mamy do czynienia z kryzysem tożsamości. Według autora największe natężenie eksploracji następuje w okresie wczesnej adolescencji (12-15 rok życia). Drugim etapem jest dopiero podejmowanie **zobowiązań**, a więc dokonywanie wyborów spośród dostępnych alternatyw oraz przejmowanie odpowiedzialności za swoje działania i ich konsekwencje zarówno te blisko-, jak i długoterminowe³². Drugi etap, zgodnie z definicją Luyckx, nazwalibyśmy tożsamością dojrzałą. Powinien być on widoczny, według autora, już w przypadku osób w okresie późnej adolescencji.

Opierając się na własnym doświadczeniu w pracy z licealistami, mam wrażenie, iż etap eksploracji ulega przedłużeniu, co w konsekwencji powoduje późniejsze wstąpienie w kolejny etap formowania się tożsamości. Dowodem na to mogą być przeprowadzone badania porównawcze mające na celu zbadanie zmiany obrazu siebie w populacji młodzieży w późnej fazie adolescencji na przestrzeni 15 lat, przeprowadzone przez Renatę Modrzejewską i Wandę Badurę-Madej w 2008 roku³³. Wyniki badań wskazują bowiem, że adolescenti z lat 60. XX wieku (a więc wówczas kiedy powstała definicja Marcii) wykazywali w porównaniu z pozostałymi grupami młodzieży wyższe standardy moralne, lepszy poziom kontroli własnych emocji, a w konsekwencji bardziej satysfakcjonujące radzenie sobie w trudnych sytuacjach. Podobne stanowisko przyjmuje twórca koncepcji wyłaniającej się dorosłości – Arnett (2000) – który zwraca uwagę, iż w społeczeństwach indywidualistycznych okres eksploracji uległ znacznemu wydłużeniu, w porównaniu ze stanem z okresu sprzed kilkudziesięciu lat.

³² M. Rękosiewicz, *W drodze do dorosłości...*, *op. cit.*

³³ Zob. R. Modrzejewska, W. Badura-Madej, *Generation changes of Polish adolescents self-image (cohorts 1987 versus 2001)*, „Archives of Psychiatry and Psychotherapy” 2013, vol. 4, s. 31-37.

Wyniki badań prowadzonych w Polsce (Brzezińska, Piotrowski, 2010)³⁴ oraz w innych krajach (Lucyxx i in., 2008) wskazują, że spadek natężenia eksploracji oraz podejmowanie zobowiązań dokonuje się dopiero około 24/25 roku życia³⁵. Nie będzie zatem błędnym stwierdzenie, iż młodzi ludzie w okresie późnej adolescencji (16-18/19 rok życia) doświadczają kryzysu tożsamości.

Rozważając sposób rozumienia przebiegu formowania się tożsamości przez Marcie oraz innych teoretyków zajmujących się zagadnieniem „tożsamości” Luyckx i współpracownicy (2006) stworzyli model podwójnego formowania się tożsamości, w którym precyzyjnie definiują poszczególne etapy oraz przypisują im bardziej szczegółowe kategorie. Według modelu, nie ma sztywno określonych granic pomiędzy dwoma etapami kształtowania się tożsamości, co było charakterystyczne dla modelu Marcii. W modelu podwójnego cyklu formowania się tożsamości oba etapy wręcz są od siebie zależne i dodatkowo przeplatają się ze sobą w całym okresie adolescencji.

Eksploracja „wszerz” (*exploration in breadth*) wymaga rozpoznawania szerokiego wachlarza możliwości, a także różnorodnych obszarów aktywności. Podobnie jak w koncepcji Marcii, jest to etap poszukiwania. Kryzys tożsamości na tym etapie wiąże się przede wszystkim z niepewnością i pewnego rodzaju zamętem, który uniemożliwia bądź znacznie utrudnia dokonywanie wyborów dotyczących własnej przyszłości.

Eksploracja „w głąb” (*exploration in depth*) dotyczy obszarów co do których jednostka podjęła już jakieś zobowiązania. Na tym etapie następuje weryfikacja, czy są one zgodne z jej możliwościami, oczekiwaniami i wyobrażeniami. Utwierdza się zatem w przekonaniu o słuszności podjętych decyzji. W przeciwnym wypadku cały cykl rozpoczyna się na nowo (Brzezińska, Piotrowski, 2010).

Autorzy modelu wprowadzają ponadto pojęcie eksploracji ruminacyjnej (*ruminative exploration*), która oznacza natężenie obaw jednostki oraz kłopoty z uzyskiwaniem satysfakcjonujących odpowiedzi na pytanie „Kim jestem?”. Wiaże się to niewątpliwie z doświadczaniem negatywnych uczuć: niepewności, niekompetencji, a w konsekwencji do obniżenia poczucia jakości życia oraz wzrostu napięcia. Jednostka może mieć kłopot z powstrzymaniem się od myślenia o swojej przyszłości, a właściwie o obawach związanych z kształtowaniem swojego przyszłego życia oraz trudności ze sprecyzowaniem swoich celów życiowych³⁶.

Wyniki badań autorów modelu wskazują, iż eksploracja wiązać się może zarówno z pozytywnymi cechami osobowości, np. sumiennością, ale także i z takimi, które mogą utrudniać satysfakcjonujący przebieg formowania się

³⁴ Zob. A.I. Brzezińska, K. Piotrowski, *Polska adaptacja Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS)*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2010, nr 15 (1), s. 66-84.

³⁵ Zob. A.I. Brzezińska, K. Piotrowski, *Diagnoza statusów tożsamości w okresie adolescencji, wylaniającej się dorosłości i wczesnej dorosłości za pomocą Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS)*, „Studia Psychologiczne” 2009, nr 47 (3), s. 93-109.

³⁶ K. Piotrowski, *Identity in adolescence and emerging adulthood: relationships with emotional and educational factors*, „Polish Psychological Bulletin” 2013, vol 44 (3), s. 266-276.

tożsamości³⁷. Z punktu widzenia psychologii pozytywnej, a dokładniej teorii cnót i sił charakteru Seligmana i Petersona, poszczególne siły charakteru wspomagać mogą proces kształtowania się tożsamości, a te, które są na niskim poziomie, należy wzmacniać.

Tożsamość młodzieży niedostosowanej społecznie jest niejako zawieszona, ponieważ wszelkie ich działania są zaprzeczeniem rozwoju osobowego pozwalającego na akceptację społecznych norm. Posiadają silne poczucie przynależności do grupy, poprzez co nie potrafią podejmować indywidualnych decyzji. Wyjątek stanowią wybory destrukcyjne dla niej samej bądź otoczenia. Niezdolność podejmowania decyzji jest bowiem wskaźnikiem nieukształtowanej tożsamości (Urbaniak-Zajac, Kos, 2013), która widoczna jest pod postacią formy i treści pełnionych ról społecznych (Konopczyński, 2010). W kontekście niniejszej pracy przedmiotem badania są dwie zasadnicze grupy: młodzież niedostosowana społecznie oraz wolontariusze. W literaturze z zakresu resocjalizacji i profilaktyki społecznej dokonuje się rozróżnienia na tożsamość negatywną i pozytywną. Uproszczeniem byłoby stwierdzenie, iż młodzież niedostosowana społecznie posiada tożsamość negatywną, a wolontariusze – pozytywną. Tożsamość pozytywna może być zdefiniowana jako zbiór cech człowieka (także umiejętności), które zdaniem jednostki są pozytywne i wspomagać mogą umiejętność radzenia sobie w sytuacjach trudnych.

Nie należy zapominać jednak, że kształtuje się ona pod wpływem grupy społecznej, w której dana osoba przebywa. Z jednej strony grupa może podnieść samoocenę jednostki, a z drugiej – obniżyć jej poziom. W drugim przypadku włączone zostają mechanizmy obronne. Jedną ze strategii obrony swojej tożsamości jest agresja i przemoc, którą często stosuje młodzież niedostosowana społecznie. Zdarzają się także manipulacje innymi ludźmi, np. w celu wywołania odpowiedniego wrażenia. Innym sposobem obrony własnej tożsamości jest poszukiwanie takich osób czy grup, wśród których możliwe będzie utrzymanie swojej samooceny bądź bagatelizowanie ocen innych ludzi. Tożsamość negatywna powstaje wg Eriksona (1997) na skutek czasowej identyfikacji dorastającego człowieka z istniejącymi w danej społeczności czynnikami, jak np. postawy, role czy wartości, które uznawane są przez dorosłych za niepożądane, złe. W pewnym stopniu, paradoksalnie, mogą przynieść one korzyści dla prawidłowego ukształtowania się tożsamości, o ile stanowią tylko etap przejściowy. Wybór tożsamości negatywnej może spowodować m.in. przewyciężenie rozproszenia. Według Hejmanowskiego (2004)³⁸, bardziej komfortowym stanem jest poczucie bycia złym w społeczeństwie niż poczucie dezorientacji co do tego, kim się jest. Takie zachowanie pozwala jednostce na większą aktywność w działaniu, więk-

³⁷ K. Piotrowski, *Ocena perspektyw na przyszłość przez młode osoby z ograniczeniem sprawności*, „Polityka Społeczna” 2010, numer specjalny: *Diagnoza potrzeb i podstawy interwencji społecznych na rzecz osób z ograniczeniami sprawności*, s. 31-33.

³⁸ S. Hejmanowski, *Okres dorastania – zagrożenia rozwoju*, „Remedium” 2004, nr 1 (131), s. 4-5.

szą niezależność w podejmowaniu decyzji poprzez uzyskanie większej autonomii względem szkoły czy rodziców. Uważa się nawet, iż chwilowy wybór tożsamości negatywnej pozwolić może na uzyskanie dojrzałego stosunku do norm obyczajowych i prawnych, poprzez możliwość odniesienia się do nich z dystansem. Brak kontroli nad negatywnymi wyborami jednostek, ale także nakładanie zbyt dalekosiężnych sankcji może doprowadzić do utrwalenia się tożsamości negatywnej, już dewiacyjnej. Przykładowo, wydalenie ze szkoły za jednorazowe zapalenie marihuany może okazać się czynnikiem utrwalenia tożsamości negatywnej, a więc groźniejszym w skutkach niż samo jej zapalenie. Następuje wówczas „przyczepienie” etykiety, a tym samym negatywnej roli, na stałe. Wśród czynników warunkujących utrwalenie tożsamości negatywnej wymienia się także upowszechnienie skrajnie negatywnych wzorców przez media, społeczną marginalizację oraz dyskryminację rasową³⁹. W odniesieniu do wymiarów tożsamości rozumianych w kategoriach zaproponowanych przez Brzezińską i Piotrowskiego, osoby z tożsamością negatywną powinny osiągać wysokie wyniki na skali eksploracji ruminacyjnej, co oznacza, iż mają trudności z udzieleniem odpowiedzi na pytania tożsamościowe oraz przejście odpowiedzialności za własne wybory i działania. W literaturze z zakresu resocjalizacji, w aspekcie kształtowania tożsamości, prowadzone są badania dotyczące tożsamości dewiacyjnej. Osoba posiadająca ten rodzaj tożsamości zajmuje określone miejsce w społeczeństwie, podejmuje wyznaczone role. Będąc osobą znaczącą w grupie dewiacyjnej, jednostka posiada poczucie samoakceptacji oraz identyfikacji własnych celów jako celów grupy, z którą się utożsamia. Wówczas można twierdzić, iż charakteryzuje ją wysoki status osobowy⁴⁰, czyli tożsamość pozytywna. Andrzej Bałandynowicz (2006) zwraca uwagę, iż na poziomie diagnostycznym konieczne jest rozpoznanie wartości oraz rozpoznanie struktury tożsamościowej osoby. Od tych elementów zależeć bowiem będzie programowanie procesu reintegracji społecznej, przy uwzględnieniu również wydarzeń związanych z ich karierą oraz rolą jako dewianta. Współczesna resocjalizacja kładzie nacisk na diagnozę pozytywną, a więc poszukiwanie zasobów i wartości jednostki.

W kontekście procesu kształtowania tożsamości przydatne będą takie zasoby, które pozwolą jednostce osiągnąć wyższy wymiar tożsamości. Takie zasoby Konopczyński (2014) nazywa parametrami tożsamościowymi, które określa jako „charakterystyczne zbiory **Ja** indywidualnego i społecznego”⁴¹. Uniemożliwiają one osobom o cechach aspołecznych lub antyspołecznych poprawne funkcjonowanie w rolach społecznych. Prowadzi to do zredukowania poziomu jakościowego relacji interpersonalnych, a także do zawężenia kręgu

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ A. Bałandynowicz, *Probacja: Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.

⁴¹ M. Konopczyński, *Twórcza resocjalizacja. Zarys koncepcji rozwijania potencjałów*, „Resocjalizacja Polska” 2014, nr 7, s. 21.

kontaktów⁴². Są one ściśle powiązane z poziomem struktur poznawczych oraz twórczych i stanowią bazę środków przydatnych do rozwiązywania problemów. Marek Konopczyński (2010) zwraca uwagę, iż szczególnego znaczenia nabierają ludzkie potencjały (a więc również siły charakteru), które stanowią regulatory oraz wyznaczniki funkcjonalnych parametrów tożsamościowych. Oddziaływania resocjalizacyjne powinny uwzględniać działania mające na celu zmianę parametrów tożsamości jednostki, a więc dążenie do jej ustabilizowania oraz odbudowanie sposobu myślenia o sobie i otaczającym świecie⁴³. Nie należy przy tym zapominać, iż tożsamość jednostki kształtuje się zawsze w obliczu audytorium społecznego. W literaturze przedmiotu, od pewnego czasu zwraca się uwagę na wzmocnienie jednostki, w aspekcie wychodzenia z roli dewianta w stronę pozytywnych zachowań ex dewianta⁴⁴. Oznacza to, iż bez publiki, która zniesie etykietę, sam dewiant nie jest w stanie nic zrobić. Droga zmiany statusu jednostki jest trudna, ale nie niemożliwa. Towarzyszą jej dwa typy zmian: interpersonalne i czasowe. W procesie przechodzenia od statusu negatywnego do statusu ex dewianta może okazać się nawiązanie relacji z osobami znaczącymi, które podejmą działania w kierunku zmiany znaczenia poczucia niedojrzałego pojmowania celów materialnych, poczucia znaczenia rzeczy, które teraz nie są już wartościowe, a także poglądów, które wpajała mu podkultura młodzieżowa (zmiana interpersonalna). Obok wymienionych wyżej czynników w procesie porzucania roli dewianta, znaczącą rolę odgrywa czas. Jest on ważny, aby nieletni uświadomił sobie, iż dotychczasowe życie nie było udane, a czas się jeszcze nie skończył i jest możliwość, aby wykorzystać go w sposób konstruktywny dla siebie i otoczenia⁴⁵. Jak zaznacza Urban (2004) mimo, iż jednostka może podlegać wciąż poprzedniemu statusowi, to transcendencja kształtuje go w kategorii dewiacji pozytywnej i może uczynić ją „normalną”. Społeczeństwo odgrywa zatem zasadniczą rolę w procesie formowania tożsamości, które dokonywać się będzie niemal automatycznie pod warunkiem, iż otoczenie doceni posiadane przez jednostkę zasoby – talenty lub zdolności⁴⁶.

Poczucie alienacji a kryzys tożsamości

W odniesieniu do koncepcji Eriksona (2004) przychodzi na myśl kolejna kwestia związana z kryzysem psychospołecznym, charakterystycznym dla tego

⁴² M. Konopczyński, *Nowa resocjalizacyjna szkoła warszawska: twórcza resocjalizacja w kontekście kształcenia akademickiego*, „Resocjalizacja Polska” 2010, nr 1, s. 101.

⁴³ M. Konopczyński, *Twórcza resocjalizacja...*, op. cit.

⁴⁴ A. Kieszkowska, *Pedagogiczny wymiar probacji wobec osób skazanych warunkowo przedterminowo zwolnionych*, [w:] „Probacja” 2011, nr 4, s. 95-110.

⁴⁵ B. Urban, *Wzmacnianie procesu destygmatyzacji ex-dewianta jako warunek readaptacji społecznej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2004, tom LVII.

⁴⁶ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2012.

okresu. Przebiega on na dwóch płaszczyznach. Pierwszą z nich określić można jako konflikt na dwóch biegunach: tożsamość grupowa vs alienacja. Drugą – jako tożsamość indywidualna vs dyfuzja ról.

W literaturze przedmiotu odnaleźć możemy wiele koncepcji i teorii zajmujących się zagadnieniem alienacji. Rozumiana jest ona jednak w dwojaki, odmienny sposób: jako stan/proces niezależny od woli podmiotu (Marks) bądź jako przekonanie/uczucie. Dokonuje się także rozróżnienia na alienację obiektywną, w ramach której wyróżnić można: alienację ekonomiczną, instytucji społeczno-politycznych i tworów ideowych oraz alienację subiektywną, tzw. autoalienację⁴⁷. Ponadto zwraca się uwagę, iż alienacja może mieć charakter sytuacyjny bądź osobowościowy. W pierwszym przypadku może być wynikiem odizolowania jednostki od świata, np. poprzez umieszczenie jednostki w zakładzie karnym oraz innych instytucjach totalnych. Poczucie alienacji można zatem rozumieć jako chwilową reakcję organizmu w wyniku niemożności utrzymywania właściwych relacji ze społeczeństwem, spowodowaną barierami zewnętrznymi. Długość przebywania w takich warunkach może jednak przetrwać się w osobowościowe (chroniczne) poczucie alienacji, które traktowane będzie wówczas jako wymiar osobowości⁴⁸.

Zaburzenie relacji pomiędzy jednostką a społeczeństwem charakteryzuje się m.in. brakiem zrozumienia ze strony innych i samotnością, co powoduje, że jednostka postrzega otoczenie jako wrogie i czuje się zdana tylko na siebie. Konsekwencją, a czasami przyczyną takiego stanu rzeczy jest brak poczucia kontroli.

W koncepcjach socjologiczno-psychologicznych alienacja rozumiana jest jako cecha jednostki w jej relacjach ze społeczeństwem⁴⁹. Alienacja jest wynikiem braku pożądaných relacji z innymi ludźmi, wartościami, normami społecznymi a wreszcie z samym sobą. Wśród strategii radzenia sobie z alienacją znajdują się np. aktywność prospołeczna czy działalność twórcza, jednak znacznie częściej przez młodzież wybierane są strategie destrukcyjne⁵⁰. Spośród istniejących teorii dotyczących poczucia alienacji najbardziej adekwatną z punktu widzenia tematu moich rozważań jest teoria Melvina Seemana⁵¹, w której zwraca się uwagę na złożoność i zróżnicowanie znaczenia terminu „alienacja”. Odnosi się ona do subiektywnych stanów osoby, które przedstawić można w kategoriach mierzalnych. Wymiary proponowane przez Seemana nawiązują do teorii cnót i sił charakteru Petersona i Seligmana, stanowiąc niejako poszczególne wymia-

⁴⁷ Zob. A. Schaff, *Alienacja jako zjawisko społeczne*, Książka i Wiedza, Warszawa 1999.

⁴⁸ K. Kmieciak-Baran, *Młodzież i przemoc: mechanizmy socjologiczno-psychologiczne*, PWN, Warszawa 1995, za: Rokeach, 1960; McClosky, Schaar, 1965.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ A. Jakubik, K. Piaskowa, *Osobowość alienacyjna a schizofrenia paradoksalna*, „Studia Psychologica” 2000, t. 1, nr 1, s. 69-80.

⁵¹ Zob. M. Seeman, *On the meaning of alienation*, „American Sociological Review”, 1959, vol. 24, s. 783-794.

ry sił charakteru. W swoim modelu Seeman wyróżnia pięć wymiarów poczucia alienacji. Należą do nich: poczucie bezsilności, poczucie bezsensu, poczucie anomii, poczucie samowyobcowania oraz poczucie izolacji.

Poczucie bezsilności (*powerlessness*) związane jest z umiejscowieniem poczucia kontroli, a więc sposobem interpretowania zdarzeń. Seeman określa bowiem poczucie bezsilności jako rodzaj jednostkowego oczekiwania, który dotyczy kontroli nad zdarzeniami. Jednostka może zatem przypisywać osiągnięcie jakiegoś celu własnym działaniom bądź czynnikom zewnętrznym, np. przypadkowi. Osobę bezsilną charakteryzuje przekonanie, iż jej losy nie zależą od własnej aktywności, ale od sił zewnętrznych. W związku z tym rodzi się poczucie niemożności realizacji własnych potrzeb. Jednostka nie widzi związku pomiędzy własnym działaniem a jego późniejszymi skutkami. Za przeciwieństwo poczucia bezsilności można przyjąć siłę charakteru, którą Seligman i Peterson nazywają w swojej teorii samoregulacją. Poczucie bezsilności rozumieć można na dwa sposoby. Po pierwsze, bezsilność w osiągnięciu wyznaczonych sobie celów. W tym przypadku jednostka może nie osiągać celów, które sobie wyznaczyła, dopatrując się własnych braków i niedostatków bądź przypisując je czynnikom od niej niezależnym. W drugim przypadku, osoba może dążyć do osiągania własnych celów, jednak wybierając prostszą drogę, która najczęściej nie spotyka się ze społeczną aprobatą. Po drugie, poczucie bezsilności może przejawiać się jako nieumiejętność oparcia się pokusie. W tym przypadku poczucie bezsilności związane jest z zewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli w rozumieniu Rottera⁵².

Poczucie bezsensu (*meaninglessness*) pojawia się w momencie, gdy jednostka traci wiarę w to, że działania, które podejmuje przynoszą zadowalające efekty. Brak sensu dotyczy także wartości, które są dla jednostki niejasne, niespójne i nieakceptowane. Jednostka nie wie, co w życiu jest ważne i w co powinna wierzyć. Poczucie bezsensu oznacza niski poziom oczekiwania co do satysfakcjonującego przewidywania efektów swoich działań. Najczęściej wiąże się z poczuciem niesprawiedliwości.

Poczucie anomii (*normlessness*) charakteryzuje się przekonaniem o niespójności obowiązujących norm społecznych, obyczajowych, zwyczajowych i prawnych oraz, że ich przestrzeganie uniemożliwia realizację własnych celów. Poczuciem anomii zajmowali się między innymi Merton czy Durkheim, dla których anomia oznacza sytuację, w której obowiązujące normy i reguły uległy rozpadowi oraz straciły swoją moc regulacyjną. Według Mertona anomia może mieć charakter zarówno subiektywny, jak i obiektywny. Sposób ustosunkowania się do panujących norm i reguł jest ściśle związany z poczuciem sprawiedliwości. Przeciwnieństwem poczucia anomii jest wysoki poziom cnoty, jaką jest sprawiedliwość w teorii cnót i sił charakteru Petersona i Seligmana – poczucie ładu społecznego

⁵² Zob. np. J.B. Rotter, *Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable*, "American Psychologist" April 1990, vol 45 (4), s. 489-493.

oraz przekonanie, iż przestrzeganie panujących norm (społecznych, moralnych, prawnych) przybliży jednostkę do osiągnięcia wyznaczonego celu⁵³.

Do **poczucie samowyobcowania** (*self-estrangement*) dochodzi wówczas, gdy jednostka ma trudności w określeniu własnej tożsamości, autonomii i autentyczności oraz, że jej postępowanie nie jest zgodne z wyznawanymi zasadami, poglądami czy ideami. Charakterystyczne dla jednostki jest przekonanie, iż postępowanie zgodne z własnymi przekonaniem nie pozwoli na realizację własnych celów, a wręcz jest dla niej szkodliwe.

Poczucie izolacji (*loneliness*) odnosi się do relacji z innymi ludźmi. Jednostka ma poczucie, że budowanie relacji z innymi ludźmi z pewnych przyczyn jest niemożliwe bądź poziom tych relacji nie jest satysfakcjonujący⁵⁴. Wyróżnia się dwa zasadnicze sposoby radzenia sobie z alienacją: destruktywne i konstruktywne. Według Korzeniowskiego (1992)⁵⁵ sposób reagowania na alienację zależy przede wszystkim od uświadomienia sobie własnej alienacji. Jeżeli jednostka zdaje sobie z tego sprawę, najczęściej wybiera destruktywną drogę, np. rozpacz, poczucie bezcelowości (i inne skierowane do siebie), odrzucenie, bunt (skierowane przeciwko strukturze społecznej). Wśród destruktywnych sposobów wymienia się także: uzależnienia, przestępczość, próby samobójcze, tworzenie wspólnot o charakterze destruktywnym. Jeśli jednostka nie zdaje sobie sprawy z własnej alienacji nie spostrzega równocześnie niepokojących sygnałów w swojej sytuacji, wobec czego zachowuje się w sposób konformistyczny. Jednostka może radzić sobie także z subiektywnym poczuciem alienacji poprzez twórczość, tworzenie wspólnot o charakterze konstruktywnym czy aktywność społeczną. Praca w wolontariacie pozwala wolontariuszom na dążenie do wyznaczonego celu przy pomocy innych osób oraz wyznaczonych środków, pozwala na dostrzeżenie sensu podejmowanych działań i wysiłków, a także wzmacnia poczucie przynależności do grupy, z którą się identyfikują i wspólnie działają. Wobec tego jest konstruktywnym sposobem radzenia sobie z poczuciem alienacji. Wydaje się jednak, że odnosi się to raczej do nieuświadomionego poczucia alienacji bądź charakterystyczne jest dla osób o wewnętrznym umiejscowieniu poczucia kontroli, które zdają sobie sprawę z własnych niedostatków i zamierzają zmienić poczucie niezadowolenia z siebie poprzez działanie. Mowa tutaj bowiem o jednostkach odpornych psychicznie.

Zdaniem niektórych badaczy, zaangażowanie na rzecz innych ludzi występuje wyłącznie, gdy jednostka posiada hierarchię wartości zgodną z przejawami życia społecznego bądź jeśli dostrzeżę korzyści dla samego siebie, np. poczucie bezpieczeństwa, przynależności, osobisty zysk. Aktywność prospołeczna zależy ponadto od umiejscowienia poczucia kontroli, które decyduje o ilości wysiłku podejmowanego przez jednostkę na rzecz określonego działania oraz od wy-

⁵³ K. Kmiecik-Baran, *Młodość i przemoc...*, op. cit.

⁵⁴ M. Seeman, *On the meaning of alienation*, "American Sociological Review" 1959, vol. 24, s. 783-794.

⁵⁵ K. Korzeniowski, *Poczucie podmiotowości – alienacji politycznej*, NAKOM, Poznań 1992.

trwałości w dążeniu do wyznaczonego celu – odporności na pojawiające się trudności⁵⁶.

Poczucie alienacji jest wynikiem nieprawidłowości w relacjach pomiędzy jednostką a ważnymi obszarami jej życia: ludźmi, przekonaniem, światem wartości czy normami. Towarzyszą jej często negatywne emocje, które prowadzą do zachowań niepożądanych, zaburzeń zachowania oraz innych destrukcyjnych sposobów radzenia sobie z tym stanem.

Z psychopedagogicznego punktu widzenia niezwykle ważne jest wspieranie młodych osób poprzez działania mające na celu uzmysławianie własnej hierarchii wartości, jej relacji z wartościami i normami istniejącymi w życiu społecznym, wzmacnianie poczucia własnej wartości oraz uczenie podejmowania odpowiedzialności za swoje działania i przewidywanie ich konsekwencji.

Resilience a kryzys tożsamości

Zainteresowanie zagadnieniem „odporności psychicznej” (*resilience*) jest szczególnie widoczne na przestrzeni 30 lat. Badacze nauk biologicznych i humanistycznych przypisują mu jednak nowe znaczenie. Początkowo, termin ów zarezerwowany był wyłącznie dla dzieci i młodzieży znajdujących się w grupie podwyższonego ryzyka. Najnowsze badania wskazują jednak na uniwersalny charakter pojęcia, co oznacza, iż odnieść go możemy do większości dzieci i młodzieży oraz dorosłych. Stanowisko jakie przyjmują S. Goldstein i S.R. Brooks (2006) pozwala potwierdzić tezę, iż każde dziecko posiada zdolność rozwijania swojej odporności psychicznej, a w związku z tym nabywa umiejętności radzenia sobie ze stresem, który towarzyszy sytuacjom trudnym. Co więcej, rozwijanie odporności psychicznej sprzyja tworzeniu satysfakcjonujących relacji z ludźmi, akceptacji samego siebie oraz stawiania sobie jasnych, realistycznych celów życiowych⁵⁷.

Badania naukowe, których wyniki wskazują na rozległą paletę czynników związanych ze zjawiskiem odporności psychicznej zwróciły uwagę badaczy na konieczność procesualnego rozumienia pojęcia przede wszystkim dlatego, że *resilience* nie jest tylko zbiorem właściwości jednostki, ale wynika z obustronnych oddziaływań właściwości jednostki i środowiska. Według Mastena (2001) oznacza ono „dynamiczny proces, nierozzerwalnie związany z rozwojem, wyjaśniany udaną adaptacją na płaszczyźnie osobistej, pomimo okoliczności lub destrukcyjnych wydarzeń życiowych, uważanych zwykle za czynniki ryzyka

⁵⁶ *Ibidem*, za: Szmajke, 1983.

⁵⁷ W. Pilecka, J. Fryt, *O wzmacnianiu odporności psychicznej u dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, [w:] B. Witkowska, K. Bidziński, P. Kurtek (red.), *Dzieci i młodzież ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w realizacji zadań rozwojowych*, Gens, Kielce 2010, s. 360-374.

w dziedzinie adaptacji⁵⁸. Charney (2004) podkreśla dodatkowo wielowymiarowość czynników chroniących, pozwalających na skuteczną adaptację mimo stresujących wydarzeń. Wymienia wśród nich: temperament, **czynniki osobowościowe** oraz poznawcze. Wśród czynników osobowościowych wielu badaczy zwraca uwagę na takie jak: wysokie poczucie własnej wartości i skuteczności, optymizm, niski poziom neurotyzmu, raczej wysoki poziom ekstrawersji czy poczucie koherencji⁵⁹. Czynnikiem chroniącym w ujęciu psychologii pozytywnej są niewątpliwie siły charakteru, które (traktując *resilience* jako proces) można wzmacniać, a tym samym uczyć jednostki pokonywania trudności życiowych oraz satysfakcjonującej adaptacji mimo niesprzyjających warunków.

Dotychczasowe badania nad *resilience* składały się z dwóch zasadniczych nurtów. W pierwszym z nich skupiano się przede wszystkim na szukaniu czynników chroniących, dzięki czemu możliwe było utworzenie listy uwzględniającej potencjalne zasoby jednostki, neutralizujące negatywne skutki czynników ryzyka. Wśród nich wyróżnić można m.in. płeć żeńską, **pozytywne cechy temperamentu**, posiadanie umiejętności i **wartości**, styl opieki rodziców nad dziećmi sprzyjający rozwojowi kompetencji i samooceny, wsparcie innych bliskich osób czy też otrzymanie tzw. **drugiej szansy**⁶⁰.

W pracy z młodzieżą niedostosowaną społecznie uwzględnienie ostatniego z wymienionych czynników jest niezwykle istotne. Wiara w możliwość zmiany zachowania wychowanka jest podstawą do rozpoczęcia pracy resocjalizacyjnej. W przeciwnym wypadku podejmowane działania nie mają większego sensu. W oparciu o założenia psychologii pozytywnej możliwe jest wzmacnianie mocnych stron charakteru jednostki, które stanowią jednocześnie czynniki chroniące. Zamiast eliminować negatywne cechy osobowości, warto uczyć konstruktywnego radzenia sobie z trudnościami, a także pomagać budować właściwą hierarchię wartości, która jest wyznacznikiem podejmowanych przez ludzi późniejszych działań czy zachowań.

Współcześni teoretycy i badacze z zakresu resocjalizacji coraz częściej zwracają uwagę na konieczność wzmacniania potencjałów oraz czynników chroniących, jako alternatywy dla nieskutecznych oddziaływań resocjalizacyjnych opartych na zapobieganiu zachowaniom ryzykownym⁶¹. Nowoczesny model profilaktyki powinien opierać się na założeniach psychologii pozytywnej, która stoi na stanowisku, iż zbiór mocnych stron jednostki stanowić powinien podstawę w myśleniu o resocjalizacji, metodach i zasadach oddziaływania resocjalizacyjnego. Potencja-

⁵⁸ Za: W. Junik, 2006, s. 85.

⁵⁹ N. Ogińska-Bulik, Z. Juczyński, *Skala Pomiaru Prężności (SPP25)*, „Nowiny Psychologiczne” 2008, nr 3, s. 39-56.

⁶⁰ Zob. np. E.E. Werner, *Overcoming the odds*, “Developmental and Behavioral Pediatrics” 1994, vol. 15 (2), s. 131-136.

⁶¹ M. Michel, *Wzmacnianie czynników chroniących w innowacyjnych oddziaływaniach resocjalizacyjnych w kontekście koncepcji resilience*, [w:] W. Ambrozik, A. Kieszkowska, *Innowacje w resocjalizacji*, Pedagogium, Warszawa 2014.

ły drzemią w jednostce, ale należy je odkryć⁶². Oznacza to, iż diagnoza poprzedzająca wszelkiego rodzaju działania powinna być oparta na określeniu mocnych stron wychowanka, które stanowiąc będą podstawę do dalszej pracy.

Tematyka poruszana w niniejszym artykule wpisuje się w założenia modelu teoretycznego R-N-R, odnoszącego się do trzech zasad w zakresie skutecznego działania resocjalizacyjnego: zasady ryzyka (*risk*), potrzeb (*need*) oraz reaktywności (*responsivity*). Zasada ryzyka określa prawdopodobieństwo wejścia w kolejny konflikt z prawem. Zwraca się uwagę, iż istnieją grupy przestępców, które dzięki posiadaniu wysokiego poziomu zasobów własnych (stanowiących czynniki chroniące) nie wymagają włączenia w wysoce strukturalizowane oddziaływania resocjalizacyjne. Współczesne badania nad przyczynami przestępczości podkreślają, oprócz czynników kryminogennych, aspekty niekryminogenne. Mimo, iż nie wpływają one w sposób bezpośredni na zachowania przestępcze, uwzględnienie ich w procesie resocjalizacji pomaga osobie w podejmowaniu zachowań prospołecznych⁶³. Konieczna jest zatem właściwa diagnoza osób niedostosowanych społecznie, a więc ich sprofilowanie w celu doboru właściwych środków i form oddziaływań – o tym mówi zasada potrzeb. Trzecia z wymienionych zasad – reaktywności – odnosi się do stylu i trybu uczenia się sprawcy. Zależą one od brzegowych, indywidualnych oraz instytucjonalnych warunków i odpowiadają za powodzenie interwencji. W ramach działań interwencyjnych wyróżnia się responsywność ogólną (*global responsivity*) oraz responsywność indywidualną (*specific responsivity*), która związana jest z występowaniem u ludzi niepowtarzalnych cech. Uważa się, iż mogą one mieć istotny wpływ na efekty resocjalizacji i powinny być uwzględniane przy projektowaniu działań. Za najistotniejsze uważa się: płeć, status kulturowy i etniczny, wiek, poziom w lęku w sytuacjach ekspozycji społecznej, poziom kompetencji interpersonalnej, poziom wsparcia społecznego oraz **potencjały jednostki**⁶⁴. Widać tutaj bezpośrednią relację pomiędzy siłami charakteru w rozumieniu Seligmmana i Petersona (2005) oraz modelem R-N-R. Diagnoza zasobów jednostki związana jest ponadto z zagadnieniem diagnozy pozytywnej w resocjalizacji, która zakłada, że odkrywanie potencjałów (zarówno z perspektywy skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych, jak i z humanistycznej perspektywy widzenia problemów rozwoju człowieka) jest szczególnie istotne dla procesu zmiany. Ewa Wysocka (2015) zwraca uwagę, iż odkrycie potencjałów i zasobów jednostki, a także jej różnorodnych zdolności i właściwości stanowi ważny czynnik po pierwsze dla procesu zmiany, po drugie dla odblokowania mechanizmów autokreacji, a po wtóre do pokonywania kryzysów rozwojowych (co stanowi przedmiot zainteresowania niniejszych badań). Powyższe rozważania wpisują się w nurt

⁶² E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna...*, *op. cit.*

⁶³ M. Muskała, *Stuzba kuratorska w Anglii i Walii*, „Probacja” 2015, nr 1, s. 51-66.

⁶⁴ D.A. Andrews, J. Bonta, R.D. Hoge, *Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology*, „Criminal Justice and Behavior” 1990, vol. 17 (1), s. 281-283.

psychologii pozytywnej, który zyskuje na znaczeniu we współcześnie pojmowanej resocjalizacji. Praktyka działań resocjalizacyjnych wciąż jednak ulokowana jest w nurcie negatywnym, skupiając się na zaburzeniach jednostki⁶⁵. Istnieje jednak nadzieja, iż idea resocjalizacji pozytywnej, o której pisze m.in. Krystyna Ostrowska (2008, 2009) znajdzie swoje odzwierciedlenie w praktyce.

W perspektywie teorii cnót i sił charakteru, cechy indywidualne jednostki stanowią zarazem mocne siły charakteru, które każdy człowiek posiada. Różny może być jedynie ich stopień nasilenia. Psychologia pozytywna zakłada jednak możliwość wzmacniania zasobów odpornościowych człowieka poprzez odpowiednie oddziaływanie.

Koncepcja *resilience* staje się coraz bardziej popularna w naukach pedagogicznych, psychologicznych oraz biologicznych. Mimo zawichości terminologicznej pojęcia oraz braku jednoznacznej definicji cel nurtu wydaje się być jasny dla wszystkich teoretyków i praktyków: dążenie do wzmacniania właściwości jednostki, w celu ułatwienia jej adaptacji mimo trudnych sytuacji życiowych.

Robert Opora (2009)⁶⁶ zwraca uwagę na wieloczynnikowy charakter zjawiska odporności psychicznej. Wyróżnić możemy zatem czynniki konieczne, wystarczające, znaczące i wzmacniające oraz omówione już wcześniej czynniki ryzyka i czynniki chroniące. Czynniki konieczne, które wciąż są poszukiwane przez badaczy, są niezbędne dla wystąpienia wysokiego poziomu rezyliencji. Będą to zatem takie czynniki, bez których pokonanie trudności życiowych bądź podniesienie się po traumatycznym doświadczeniu, nie będzie możliwe. Wśród czynników koniecznych wyróżnimy czynniki wystarczające, czyli takie, które prowadzą do wystąpienia określonego zjawiska. Czynniki znaczące mogą mieć wpływ na wysoki poziom odporności psychicznej bądź też odwrotnie: poziom niedostosowania społecznego. Ważne jest jednak ustalenie w jakim okresie życia człowieka dany czynnik zadziałał – mogą mieć bowiem krótkotrwałe skutki lub wywołać poważne konsekwencje ujawniające się przez kilka lat. Czynniki wzmacniające to takie, które podtrzymują poziom odporności psychicznej bądź też niedostosowania społecznego. Paradoksalnie, niedostosowanie społeczne może być zaburzeniem odporności psychicznej⁶⁷. Zachowanie nieletnich często staje się sposobem radzenia sobie z kryzysem tożsamości, a posiadane przez nich mocne strony charakteru, choć nieakceptowane przez społeczeństwo, pozwalają im na realizację siebie i zdrową adaptację, mimo traumatycznych doświadczeń. Często w grupie dewiacyjnej zaspokajają podstawowe potrzeby, np. przynależności czy poczucie sprawstwa w obrębie społeczności, z którą się utożsamiają. Na podstawie prowadzonych badań z zakresu odporności psychicznej wyróżnić można

⁶⁵ E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna...*, *op. cit.*

⁶⁶ R. Opora, *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Impuls, Gdańsk 2009.

⁶⁷ M. Ungar, *A Constructionist Discourse on Resilience Multiple Contexts, Multiple Realities among At-Risk Children and Youth*, "Youth and Society" 2004, vol. 35 (1), s. 341-365.

5 zasadniczych właściwości zjawiska *resilience*, które powinny być kształtowane. Należą do nich: androgyniczność (przejawianie przez tę samą osobę psychologicznych cech typowych dla roli żeńskiej lub męskiej w zależności od sytuacji), wysoka sprawność procesów poznawczych, autonomia, społeczne kompetencje oraz wewnętrzne poczucie kontroli⁶⁸. Wymienione wyżej kategorie odporności psychicznej w zdecydowanej większości powinny być kształtowane we wczesnym dzieciństwie. W przypadku młodzieży w wieku późnej adolescencji trudno wykształcić androgyniczność czy uzyskać na tym etapie wysoki poziom procesów poznawczych. Ważne zatem, aby wykorzystać posiadany już potencjał młodzieży, wzmacniać go bądź zmienić kierunek działania.

Pozytywność – implikacje dla praktyki resocjalizacyjnej

Potencjał młodych ludzi, czyli ich mocne cechy charakteru stanowią kategorie odporności psychicznej – są to bowiem czynniki chroniące, którymi są cechy indywidualne. Praca na posiadanych zasobach może uświadomić młodym ludziom wartość posiadanych mocnych stron oraz sposób ich wykorzystywania w celu konstruktywnego osiągnięcia zaplanowanych celów. Siły charakteru wymienione i badane przez twórców teorii cnót i sił charakteru według mnie utożsamiać można z kategoriami odporności psychicznej. Powinny być one kształtowane w pracy profilaktycznej i resocjalizacyjnej. Warto podkreślić, iż wzmocnienie poszczególnych sił charakteru, np. przywództwa, nie jest wystarczające. Konieczne jest przede wszystkim nadanie im właściwego kierunku. Jest to niezwykle istotne, ponieważ pewne cechy mogą być na wysokim poziomie, a jednocześnie świadczyć o nieukształtowanej tożsamości młodego człowieka. Umiejętność pracy w grupie może oznaczać chęć pomocy innym osobom, np. praca w wolontariacie bądź wręcz przeciwnie – współpraca lokalnych grup młodzieżowych w celu kradzieży i osiągnięcia własnych korzyści. W tym przypadku członkowie takiej grupy rzadko kiedy myślą o wspólnych korzyściach, ale przede wszystkim o odniesieniu jak najwyższych gratyfikacji dla samego siebie. W związku z powyższym, praca profilaktyczna i resocjalizacyjna ma sens dopiero wówczas, kiedy określi się nie tylko poziom danej siły charakteru, ale także pozna kierunek eskalacji danej cechy, a w dalszej kolejności nada im konkretny kierunek. W tym celu bardzo ważna jest długotrwała praca, najlepiej indywidualna bądź zajęcia o charakterze socjoterapeutycznym. Celem badaczy zajmujących się zjawiskiem odporności psychicznej, jest aktywne wspieranie pozytywnego psychospołecznego rozwoju osób z grup podwyższonego ryzyka oraz znalezienie najlepszego sposobu zapobiegania psychopatologii⁶⁹.

⁶⁸ R. Opora, *Resocjalizacja – wychowanie...*, op. cit.

⁶⁹ Zob. np. A.S. Masten, *Resilience in developing system: Progress and promise as the fourth waves rises*, "Development and Psychopathology" 2007, vol. 19, s. 921-930.

Wzmacnianie motywacji do podejmowania działań, wzajemna pomoc, a także wymiana dóbr jest konieczna w procesie resocjalizacji nieletnich – co określa koncepcja uspołeczniania systemu profilaktyki i resocjalizacji Wiesława Ambrozika⁷⁰ (2014).

Zachowania, jakie przejawiają młodzi ludzie niedostosowani społecznie często wiążą się z zasadą przyjemności, którą się kierują oraz brakiem wykształconych nawyków współpracy w grupie. Odczuwanie przyjemności, jak np. zabawy, wyczynu czy przygody często współtowarzyszą destruktywnym postawom wobec otoczenia oraz zaspokajaniem tylko i wyłącznie własnych potrzeb. Bez względu na to, w jaki sposób młodzież się zachowuje należy pamiętać, że każdy potrzebuje czuć się bezpiecznie w grupie, posiadającej właściwą strukturę. Po drugie, człowiek potrzebuje czuć się docenionym i zauważonym. W związku z tym należy zachęcać wychowanka do komunikowania się, otworzenia się, należy dążyć, aby u wychowanka pojawiło się poczucie własnej świadomości i wiara we własne siły. Swoim zachowaniem młodzi ludzie po pierwsze zwracają na siebie uwagę, a po drugie chcą zobaczyć jak daleko mogą się posunąć w swoim zachowaniu⁷¹. Wbrew pozorom potrzebują kontroli oraz świadomości, że ktoś w określonych granicach troszczy się o nich.

Okres adolescencji jest trudnym etapem w życiu każdego człowieka. Zasady, które młodzi ludzie znali z poprzednich etapów swojego życia diametralnie się różnią tych, które spotykają na aktualnym etapie rozwojowym. W związku z powyższym młody człowiek potrzebuje zrozumieć sens zagmatwanego życia, tego w jakim stopniu może zaufać innym ludziom, a przede wszystkim zrozumieć związek pomiędzy przyczyną a skutkiem⁷². Mimo, iż nieletni odróżniają dobro od zła, poziom moralnego wnioskowania różni się od przejawianego zachowania, gdyż kierują się zasadą przyjemności. Wobec tego, zasadnym wydaje się wspólne z wychowankiem określenie celu i zachęcanie, aby dążył on do niego w sposób społecznie akceptowany. Rutyna również może powodować niepożądane zachowania u młodzieży. Poczucie, iż zdobywa się nową wiedzę, świadomość własnych postępów może zapobiegać występowaniu takich zachowań bądź przynajmniej ich minimalizowaniu. Adolescenci potrzebują bliskości i relacji z drugim człowiekiem, a przede wszystkim ze swoimi rówieśnikami, z którymi mogą spędzać czas w sposób konstruktywny. W przypadku młodzieży niedostosowanej społecznie ostatnie zadanie wydaje się być dosyć trudne, zważając na fakt, iż większość z nich przebywa w środowisku toksycznym, nie dającym szans na aktywne spędzanie wolnego czasu. Źródłem zmiany może być wychowawca, który zdiagnozuje pozytywne zasoby jednostki, wydobędzie zainteresowania i pasję stanowiące podstawę do pracy z wychowankiem.

⁷⁰ Zob. W. Ambrozik, *Innowacje resocjalizacyjne*, Pedagogium, Warszawa 2014.

⁷¹ M. Łoskot, *Uczniowie niedostosowani społecznie oraz zagrożeni niedostosowaniem*, „Głos Pedagogiczny” 2014, nr 4, s. 13-16.

⁷² *Ibidem*.

Bibliografia

Andrews D.A., Bonta J., Hoge R.D., *Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology*, "Criminal Justice and Behavior" 1990, vol. 17 (1).

Ambroziak W., Dąbrowska A., *Innowacje resocjalizacyjne*, Pedagogium, Warszawa 2014.

Ambroziak W., Kieszkowska A., *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Impuls, Warszawa 2012.

Bałandynowicz A., *Probacja: Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.

Barczykowska A., Dzierżyńska S., *Systemy oddziaływań resocjalizacyjnych Anglii i Stanów Zjednoczonych*, UAM 2015.

Brzezińska A.I., Piotrowski K., *Diagnoza statusów tożsamości w okresie adolescencji, wylaniającej się dorosłości i wczesnej dorosłości za pomocą Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS)*, „Studia Psychologiczne” 2009, nr 47 (3), s. 93-109.

Gulla B., Tucholska K., *Psychologia pozytywna: cele naukowo-badawcze i aplikacyjne oraz sposób ich realizacji*, „Studia z psychologii w KUL” 2007, tom 14, s. 133-152.

Hejmanowski S., *Okres dorastania – zagrożenia rozwoju*, „Remedium” 2004, nr 1 (131), s. 4-5.

Jakubik A., Piaskowa K., *Osobowość alienacyjna a schizofrenia paradoksalna*, „Studia Psychologica” 2000, t. 1, nr 1, s. 69-80.

Kaczmarek Ł., Sęk H., Ziarko M., *Sprężystość psychiczna i zmienne pośredniczące w jej wpływie na zdrowie*, „Przegląd Psychologiczny” 2011, nr 54, s. 29-46.

Kaczyńska W., *Przedzałożeniowość myślenia i postępowania pedagogicznego*, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji, Warszawa 1992.

Kieszkowska A., *Pedagogiczny wymiar probacji wobec osób skazanych warunkowo przedterminowo zwolnionych*, „Probacja” 2011, nr 4, s. 95-110.

Kmieciak-Baran K., *Młodzież i przemoc: mechanizmy socjologiczno-psychologiczne*, PWN, Warszawa 1995.

Kołomański Ł., *Resocjalizacja nieletnich – idea czy utopia? O skuteczności środków wychowawczo-poprawczych*, [w:] F. Kozaczuk (red.), *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009.

Konopczyński M., *Nowa resocjalizacyjna szkoła warszawska: twórcza resocjalizacja w kontekście kształcenia akademickiego*, „Resocjalizacja Polska” 2010, nr 1, s. 82-108.

Konopczyńska M., *Twórcza resocjalizacja. Zarys koncepcji rozwijania potencjałów*, „Resocjalizacja Polska” 2014, nr 7, s. 21.

Korzeniowski K., *Poczucie podmiotowości – alienacji politycznej*, NAKOM, Poznań 1992.

Kupiec H., *Socjoterapeutyczne aspekty twórczej resocjalizacji*, „Resocjalizacja Polska” 2011, nr 2, s. 181-184.

Kusztal J., *Europejskie tendencje w zapobieganiu przestępczości nieletnich*, „Probacja” 2011, nr 4.

Łoskot M., *Uczniowie niedostosowani społecznie oraz zagrożeni niedostosowaniem*, „Głos Pedagogiczny” 2014, nr 4, s. 13-16.

Masten A.S., *Resilience in developing system: Progress and promise as the fourth waves rises*, “Development and Psychopathology” 2007, vol. 19, s. 921-930.

Michel M., *Wzmacnianie czynników chroniących w innowacyjnych oddziaływaniach resocjalizacyjnych w kontekście koncepcji resilience*, [w:] W. Ambrozik, A. Kieszowska, *Innowacje w resocjalizacji*, Pedagogium, Warszawa 2014.

Modrzejewska R., Badura-Madej W., *Generation changes of Polish adolescents self-image (cohorts 1987 versus 2001)*, “Archives of Psychiatry and Psychotherapy” 2013, vol. 4, s. 31-37.

Musiał D., *Kształtowanie się tożsamości w adolescencji*, „Studia z psychologii w KUL” 2007, tom 14, s. 73-92.

Muskała M., *Służba kuratorska w Anglii i Walii*, „Probacja” 2015, nr 1, s. 51-66.

Opora R., *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Impuls, Gdańsk 2009.

Opora R., *Resocjalizacja – wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*, Impuls, Kraków 2010.

Ostaszewski K., *Pozytywna Profilaktyka*, „Świat Problemów” 2006, nr 3/158.

Pilecka W., Fryt J., *O wzmacnianiu odporności psychicznej u dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, [w:] B. Witkowska, K. Bidziński, P. Kurtek (red.), *Dzieci i młodzież ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w realizacji zadań rozwojowych*, Gens, Kielce 2010, s. 360-374.

Piotrowski K., *Ocena perspektyw na przyszłość przez młode osoby z ograniczeniem sprawności*, „Polityka Społeczna” 2010, numer specjalny: *Diagnoza potrzeb i podstawy interwencji społecznych na rzecz osób z ograniczeniami sprawności*, s. 31-33.

Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2012.

Rotter J.B., *Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable*, “American Psychologist” April 1990, vol 45 (4), s. 489-493.

Sawicka K., *Terapia w resocjalizacji*, [w:] B. Urban, M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, Tom 2, PWN, Warszawa 2007.

Seeman M., *On the meaning of alienation*, “American Sociological Review” 1959, vol. 24, s. 783-794.

Schaff A., *Alienacja jako zjawisko społeczne*, Książka i Wiedza, Warszawa 1999.

Ungar M., *A Constructionist Discourse on Resilience Multiple Contexts, Multiple Realities among At-Risk Children and Youth*, “Youth and Society” 2004, vol. 35 (1), s. 341-365.

Werner, E.E., *Overcoming the odds*, "Developmental and Behavioral Pediatrics" 1994, vol. 15 (2), s. 131-136.

Wysocka E., *Diagnoza pozytywna w resocjalizacji. Model teoretyczny i metodologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

THE CRISIS OF IDENTITY IN LATE ADOLESCENCE – POSITIVE IMPLICATIONS FOR THE SOCIAL REINTEGRATION AND PREVENTION

Abstract

The crisis of identity is a natural phenomenon of development. The period of adolescence is an important time, in which methods of restoring and strengthening the psychological resilience are developed. The rehabilitation pedagogy requires a more comprehensive inclusion in its analyses of other areas that provide knowledge about man and his development, among others the rehabilitation psychology or positive psychology. The actions supporting the recovery process of mental agility may be based on strengthening the dimensions of identity that are associated with a number of personality and characterological variables, which constitute the so called identity capital. The positive diagnosis becomes the basis for the design of social reintegration and prevention programs related to the positive prevention, that is interactions aimed at developing and strengthening the resources and strengths of children and adolescents. They can effectively compensate or reduce the destructive effects of risk factors. Current challenges for the rehabilitation pedagogy tend to induce undertaking the research of a diagnostic and verification character in the stream of the positive psychology. The diagnosis of youth resources during late adolescence is necessary, and the revealed potential should be targeted at the socially acceptable behavior.

